

La yerba en Banduxu (Proaza)

LIDIA GARCÍA GARCÍA

Banduxu ye una parroquia del conceyu de Proaza que tuvo hasta va poco incomunicada per carretera. Llegábase dende Llaneces per dos km. de camín de bona pedrera pero mui pindiu. Vivíase únicamente de lo que daba la tierra ya sobremanera del ganáu: *vacas*, *uveas* ya *pullinos* p'acarretar les cargues. La lleche aprovechábase pa en casa, echando poco al llecheru porque nun lo pagaben bien. Los xatos criábense pal mercáu ya tamién se vendía'l maíz ya la escanda que nun se consumía en casa.

Manque *meter la yerba* ye un llabor perconociu ya común a toa Asturias, esti mou de vida facía qu'equí'l curiar los praos fuere l'actividá principal, cási que un "cultu". Había que meter la yerba, yera lo qu'había ya de lo que se dependía.

Alrodiu d'esta actividá hai que facer unos llabores según la época del añu.

Na *seronda*, el trabayu nun ye mui duru. N'ochobre báxense les vaques del puertu ya métense a *pacer* nos praos. Si fai bon tiempu anden tovía pelos praos entráu avientu. Nun se *curiaben* muncho les vaques. *Zarrábense* siempre los praos ya los *zarros* conservábense siempre, arreglándolos tolos años: "Val más echar unos días

zarrando, manque nun fora más qu'atravesar dalguna cana, que curiar las vacas". Cuandu yeren poques ya s'echaben a los *campones*, *llindiábanles* les muyeres, qu'aprovechaben pa coser si nun facía munchu fríu. Anguañu nun se curía nada porque hai munchos praos abandonaos ya yá naide te llama l'atención si se meten pelo del vecín.

Pel *iviernu frádanse* los zarros, ente avientu ya xineru, meyor nel menguante pa que nun seque'l zarru. Diba fradándose polos praos que más falta tenien, cambiando cada añu. Los *canos* más gordos *pañábanse* pa lleña ya diben carretándose a poco a poco en cargues o enganchábense nel pollín. Lo menudo ya la fueya amontónase en piles ya quémase cuandu ta seco. Yera mui importante fradar, cuanto más llimpiu queda'l zarru munchu meyor porque asina pel branu hai menos solombres ya entra'l sol a la vera los zarros. Pa esti llabor úsense la *foiz* ya *l'azáu*, la foiz pa dir quitando lo más delgao ya *l'azáu* pa cortar les cañes más gordes.

N'iviernu ye tamién cuandu se *cucha*, ya tamién en menguante. Nos praos qu'había *corte* yera munchu más fácil porque nun había que carretalo, si non cargábase de la corte casa pal prau. Los preseos que s'empleguen pa cuchar son la *carriella* ya *l'esterón*, tirando'l pollín d'él cuandu'l camín ye cuestu. La *carriella* ye una *zarza* fecha de vares d'ablanu que se van restorciendo ya téxense alreduer d'unos palos de mayu que se corten yá a la midida, según l'altura que se-y quiera dar a la zarza. Cuandu ta fecha, ponse enriba'l *ramu*. L'armazón del *ramu* ye comu'l d'*acarretar* la yerba. Ta fechu con unos *tendales* que son siempre de fresnu o de castañar ya van espetaos *nas calzaúras*, lo que va arrastrando, que tien que ser de madera duro, lo meyor la faya. El *caidón* engánchase a la *tarrancha* delantera del *ramu*; nel otru estremu nun ye tan gordu ya lleva unos furacos pa dir

axustando'l *xugu* con un *tornu* que casi siempre ye de madera manque había dalgunos de fierro.

Cuandu se llega al prau déxase cada *carriellá* de *cuchu* nun *montón*. Hai que dexar los montones en fila ya un cachu separtaos, calculando qu'al *espartelo* quede la *estaxa* bien cubierta. Espárdese cola *pala dientes*. Cuandu ta mui seco o queda espartío gordo hai que pasa- y perriba un *partiellu* del que tiren les vaques. Enriba'l portiellu ponse una piedra grande pa que pese ya lo esfaiga bien; otres vegaes pasábase-y una espinera.

Los praos que tenien dalgún regueru aprovechábase ya *regábase* nesta época, que yera cuandu más agua había. Había que facer un *banzáu* nel regueru ya depués *presas* xenerales que salien del regueru, con unos *gatos* a cada metru más o menos pa que fora espartiendo l'agua pel prau.

Per San Xosé, *primavera*, yera cuandu se metien les vaques a pacer los praos, sacándoles sobre'l diez de mayu ya *estancando* los praos pa que fueren criando la yerba. Al sacar les vaques del prau llevábense pal puertu pero mientres que nun entamare la yerba *abrañábanse*. Les vaques de lleche había que les *mucir* polo menos una vez al día, pero lo normal ye que fueren dos, pela mañana ya pela tarde ya por eso, pa nun facer tantos viaxes, los homes dormien na *braña*. Baxaben pela mañana depués d'abrañar ya volvien xubir pela tarde. Pa dormir había xente que tenía una *camareta* fecha na esquina la corte: unos tablones engaramaos comu una *xaceda* mangando enriba d'ella yerba pa mullila. Casi siempres se xubía de casa una manta pa tapase. Los que nun tenien camareta dormien en *payar*, ente la yerba.

La lleche baxábase na *lata espalda* que se nomaba asina porque yá tenía la forma p'asitiar na espalda. Los que tenien muncho baxábenlo apareyao en pollín, en lates amarraes enriba l'albarda o meties nes alforxes.

Cuandu s'empezaba la yerba yá s'esfacía la braña. Baxábase la *parexa* de vaques p'acarretar la yerba ya les otros quedaben de siguío en puertu. Tolos domingos había que dir pa ver si taben bien ya si teníen agua.

A primeros de mayu emprimábase con *las sestaferias*, ye dicir, a iguar los caminos p'acarretar la yerba. Fáense un día a la selmana, los viernes, mientres que nun se metan cola yerba ya namás pela mañana. Había un delegáu que nomaba l'alcalde'l pueblu que yera'l que marcaba'l tayu. Tenía que dir ún de cada casa ya si esi día nun podía dir taba na obligación de falar col delegáu pa que lu punxere en sabencies de lo que-y tocaba facer pa trabayalo n'otru momentu. Anque s'estaferiaba tolos viernes el delegáu tocaba la campana la ilesia al amanecer pa recordalo a tola xente. Teníen un sitiu marcáu p'axuntase ya ellí decidíen pa qué parte se tiraba. Na sestaferia rozábense los caminos cola foiz, iguábense *las pedreras* que taben mal, llimpiábense les preses ya sobremanera había qu'*espedriar*, delles veces facíenlo los homes pero yera sobre too trabayu de muyeres: diben de dos en dos con un *cestu rei* ya echaben nél les piedras. Les más grandes, *llabanas*, llevábenles los homes pa que fixeren les pedreras ya les más pequeñes acarretábenles pa tirales a un bardión, onde nun estorbaren.

A primeros de xunu *esgamoneyábase*, diben cortándose *las gamunieyas* o *pitaciegas* qu'había pel prau: "Hai qu'esgamoneyar, si non, al tiempu de pañar la yerba las gamunieyas son mui empalagosas ya estorban munchu". Antaño siempre se cortaron con *segaderas* pero depués empezaron a cortales con *navayas*. Cuandu tán cortaes van pañándose ya amontonándose ya después acarrétense pa la vera'l zarru onde nun estorben.

Tamién a primeros de xunu los homes entamen a revisar *las preseas* pa entamar la yerba. Tolos años hai que facer daqué porque ye raro qu'a los *garabatos*

nun-yos falte dalgún *diente* o que nun haya que *mangar* dalguna *pala dientes* o iguar los ramos colos que s'acarreta la yerba, que lleven munchu tiempu. Tolos años los hai que *calzar* porque "acaban con ellos los caminos" ya tampocu nun ye raro tener que calzalos más d'una vez per temporada. Tamién hai que pone-yos palos nuevos ya *las cibiellas* onde van amarraos los *gabitos*. Hai que mirar si *los gadaños* tán abiertos ya los *estiles*, manque duren bastante.

Andar a la yerba

La yerba empezaba en Banduxu a primeros de xunetu ya pel día'l Cébranu (15 d'agostu) había que tenelo metío, porque tres d'ello coyíase'l pan, que tenía que tar acabao pa Nuestra Señora. Antañu había más xente per casa ya veníen meyores branos. Anguañu hai xente qu'anda tovía a la yerba nel mes de setiembre pero per estes feches yá nun se ye a meter, los díes son muncho más pequeños ya'l sol cada vez caliente menos.

Siempre s'entama pelos campones o pelos cachos qu'enantes foron tierras yá güei nun se trabayen ya tán de prau, cerca casa. Lleva enforma tiempu meter los campones, que son pequeños los más d'ellos, pero nun tienen *partielles* grandes ya entós nun se pue *enramar* dientru. Acarrétase la yerba *a cargas* al camín ya ellí *enrámase*.

Segar

Los praos grandes segábense casi toos *de cuadrillas*. La xente ayudábense unos a otros ya un día segaben la yerba d'un vecín ya otru lo d'otru. Les cuadrilles yeren de dos, tres, cuatro o seis homes, según *las siegas* que tuviera'l prau, qu'había quedar segáu nel día.

Los homes levantábense mui ceu, casi de nueche, almorzaben café con lleche ya marchaben pal prau colos *gadaños* ya los *cachapos*. Namás llegar *cabruñaban* los *gadaños*, xeneralmente al pie de la corte. Llanten la

yunca na tierra, asitien enriba'l *corte'l gadañu* ya van dándo-y güelpes xunto al filu col cabruñu pa que quede finu. Hai veces que basta con cabruñar namái una vez, otres hai que facelo dos, dependiendo del terrén ya del *segaor*. Namás acabar cuelguen los cachapos coles dos *pedras d'afilar* na petrina ya *ruempen a segar por estaxas*; delante va ún rompiéndola, el que fai'l *marallu doble*, ya los otros van detrás. Sieguen de siguío ya namás aparen cuandu apuerta la muyer col *almuerzu*. Almuercen bien, paren un poco ya vuelven entamar porque'l día que diba la cuadrilla yera namás pa segar.

La muyer trabayaba muncho. Xubía l'almuerzu nos *canastros* ya namás llegar al prau diba por agua pa los segadores. Tenía que facer el viaxe munches vegaes al día ya delles la fonte nun quedaba cerca. L'agua yera lo único qu'había pa beber, el vinu nun se podía comprar. namás los más pudientes mercaben un *pellejín* pa tol branu.

Depués la muyer baxaba pa casa ya preparaba'l cocíu a baltos pa poder volver rápido pal prau. Sobre les doce encestaba la comida, ponía la rodiella na cabeza ya enriba la cesta. Na mano llevaba un canastru cola merienda ya los rapacinos detrás.

D'unos cuantos años p'acá yá nun s'acarreta tanto na cabeza: métense tolos cacios nes alforxes ya aparéxase'l pollín. Lo único que se lleva na mano ye'l cocíu "pa que nun bazculle". Tampocu se siega más qu'a gadañu pa *desaverar*. Comu se mete menos yerba aprovéchense los praos más amañosos ya lo otro queda a matu.

Esmarallar

Hai que dir *abriendo* los marallos que dexen los segadores, que quede la yerba bien espardío. Ye importante facelo cuandu ta bien *desalborao* pa que la yerba *cure* primero. Esti ye otru llabor de muyeres. Poníense a esmarallar acabante da-yos la comida a los homes ya si nun acababen nel día siguíen al otru.

Pa esmarallar la presea yera *la forqueta*, casi siempre de madera d'ablanu. Depués empezaron a usase los *forcos* de fierro mangaos nun palu, pero son muncho más torpes que la forqueta. Anguañu, comu se siega a *máquina*, los marallos son más delgaos ya namás se *tiende* la yerba un poco col garabatu.

Pañar

Cuandu la yerba ta un poco curao *dáse-y vuelta*, sacando al tiempu lo de les veres pa que vaya curando tamién. Dependiendo del sol que faga pue *pañase* dafechu si ta bien curao; si nun ta más qu'*atolondrao* fanse *burros* p'abrilos al otru día en *corras* si fai sol.

Había que tar tol día en prau desde pela mañana manque nun fixere munchu sol porque "la yerba hai que tar al pie d'ella", dicién.

Al tiempu de pañar tamién se dixebraba'l trabayu de los homes ya les muyeres. Les muyeres yeren les qu'*agarabataban* ya los homes los que *tiraban* pola yerba coles pales, porque facía falta muncha fuercia.

Cuandu se pañaba la yerba dafechu faciense los *balagares* contra lo fondero'l prau. Si'l prau tenía *corte* faciense *rastronás* (montones más pequeños que los balagares) p'arrastrales pal payar. Comu yá se sabía "lo que facía'l payar", ya los payares nun yeren mui grandes, faciense les rastronaes xustes ya lo otro quedaba en balagares pa depués acarretalo. P'acarretar pal payar usaben los *gabitones*, unos palos gordos asemeyaos a los caidones que tenien nuna vera una *soga*: metíase'l gabitón per debaxu la rastronada, tirábase la soga perriba ya volvía a enganchase al gabitón p'amarrala bien ya depués acarretábase cola pareya. De magar que s'arrastra colos pollinos yá nun usen los gabitones, que foron desapareciendo.

Si la yerba nun taba curao pañábase pa *burros* que se facien onde hubiere yerba. Había que facelos curiosos por si llovía. *Empicábanse* bien ya dempués arreglábase col

garabatu al rodiu d'ellos *peinándolos* ya arreglándoyos *el culu; nun podían quedar barrigones nin rastrriegos.*

Nos praos que teníen agua comu se dexaben ellí más tiempu les vaques pel iviernu faciáse una *vara* en llenando'l payar. La yerba de la vara diba llevándose pal payar cuando yá teníen comío parte de la yerba almacenaó nél.

Acarretar

P'acarretar usábense los ramos. Lo normal yera baxar un *ramáu* a la tarde ya cuando nun había que segar madrugábase ya baxábase otru pela mañana. Pel día nun se podía porque les vaques moscaben ya nun se dominaben. Los ramos nun podíen facese mui grandes porque casi tolos praos tán alloñaos ya los caminos nun son mui bonos.

Pa *enramar* asítiase'l ramu al pie del balagar, sofitase'l caidón nun forquetu que s'espeta en prau pa que'l ramu nun marche, quítase la sogá, sáquense bien los gabitos ya empiecen a ponese los *brullos*: va enrollándose yerba ya espétase per tolos palos del ramu, calcando bien pa que quede prensaó. Cuando los palos tán yá tapaos xube l'home al ramu ya va esparriendo ya calcando la yerba que-y apurre la muyer a palaes. El ramu tien que dir más levantáu de delante que d'atrás. Cuando yá ta fechu átase cola sogá ya péinase bien pa que nun quede la yerba pelos caminos. *Xúncense* les vaques ya *apónense* al ramu.

D'unos venti años p'acá acarrétase colos burros. Ye muncho más fácil ya pue facese en cualquier momentu. El ramu ye igual que'l de les vaques cola diferencia que lleva dos caidones pa apone-y el burru nel mediu.

La yerba nel payar

Los payares de la corte casa son bastante grandes, con un *boqueirón* o dos. Pa meter la yerba en payar faen falta polo menos tres persones: una afuera p'*apurir* a la que

ta nel boqueirón, que lo tira pa dientru, ya otra pa espardelo colos brazos. Los nenos siempre entren nel pagar pa dir *calcando*. Dientru'l pagar la yerba repártese por *vigás*. Ye perimportante cuando se mete lo primero cuidar de nun tapar *la trapa* (el boquete pel que se tira la yerba dende'l pagar pa *cebar* a les vaques), que depués cuesta munchu trabayu rompela, sobremanera si'l pagar ta bien calcáu.

Los praos de la braña

Estos praos tán lloñe del pueblu, averaos al puertu ya son los que se sieguen los últimos. Les vaques namás tán ellí en temporada de braña ya por eso nun soi mui grandes. Los homes van espachaos pa dos días, que ye lo que lleva metelos si bien bono.

Na parroquia de Banduxu débese pasu a casi tolos llaos. Los pasos pa los praos llámense *carriles* ya hai que respetales. Del 18 de xunetu arriba cada amu tien que segar la carril pa facer pasu. Casu de nun ser asina, pásase pente la yerba ensin que te digan nada.

Consumu de la yerba

Va dándose a les vaques cuando ivierna. Primero hai qu'*esmesalo* col *gabitu*, que ye de madera o fierro. Empiézase pela vera la trapa ya va faciéndose comu un túnel, primero una vigada ya dempués la otra. Cuando la yerba ta esmesao tírase pela trapa al *preselbe* ya van cebándose les vaques. Mídese por *brazaos*; el tamañu depende de la yerba que se tenga pa repartir o de cómo-y guste al paisanu tener el ganáu atendío. Lo normal ye que la yerba dure tol añu, sobremanera agora que yá s'alterna con dalgo de piensu.